

**Xitativendhe lexi
Pfuxetiweke xa
Kharikhulamu xa Rixaka
Giredi R-9
(Swikolo)
Mavonele**

DEPARTMENT OF EDUCATION
(NDZAWULO YA DYONDZO)

Yi kandziyisiwile hi va Ndzawulo ya Dyondzo
Sol Plaatje House
123 Schoeman Street
Pretoria

Private Bag X895
Pretoria

Tel: +27 (12) 312 5911
Fax: +27(12) 321 6770

Website: <http://education.Pwv.gov.za>

Vun'wini ©Ndzawulo ya Dyondzo eAfrika-Dzongo

Tikopi ta tsalwa leri ta kumeka ku suka eka tiofisi ta va dayirekta:
Hofisi ya le xikarhi ni ya Xifundzha, Ndzawulo ya Dyondzo,
Pretoria.

Tel: (012) 312 5410

ISBN 1-919917-13-6

Gazette no: 23406, Vol 443, May 2002

Dokumente leyi yi fanele ku hlayiwa tanihi xiphemu xa Xititimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka Giredi R-9.

Xititimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka xi katsa:

1. Mavonelo yo angarha.
2. Nhungu wa Swititimendhe swa Swiyenge swa Dyondzo

XITIVISO EKA MUHLAYI

Ndzawulo ya Dyondzo ya tinyungubyisa ku nyiketa Xititimendhe lexi Pfuxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka Giredi R-9 (Swikolo) hi khume n'we wa tindzimi ta ximfumu ta Afrika Dzonga.

Maendlele yo hunguta no yelanisa ku katsa ni ku hundzuluxa i ya xiyimu xo bohana swinene ni ku tlhonthla miehleketo. Hi mikarhi yo tala vatirhi va tidokumente a va fanele ku ti tshulela marito hambi ku ri ku tivumbela swivulwa leswi nga ta fambelana swinene ni kharikhulamu. Tidokumente tive ti hangalasiwa na tiko hinkwaro ku ya kamberiwa ntiyiso-xidzi hi vavulavuri tlhelo swidyondzeki leswi tokoteleke tindzimi leti.

Ndzawulo ya Dyondzo yi vona tidokumente leti ya ri masungulo ya mahluvukisele ya tindzimi ta hina. Kutani hi amukela no khutaza vanhu eka tindzimi hi ku hambana ka tona ku tirhisa matsalwa lawa tani hi masungulo yo yisa emahlweni.

Xiviko	1
Rito ro rhanga	2
Matimu	4
Vumbiwa, Vumunhu, Ku aka Tiko hi vutshwa na Kharikhulamu	7
Muxaka wa mudyondzi la languteriweke	9
Muxaka wa mudyondzisi la languteriweke	10
XIVUMBEKO XA KHARIKHULAMU LEXI PFUXETIWEKE XA RIXAKA GIREDI R-9 (SWIKOLO)	10
Minsinya ya Xitatimendhe lexi Pfuxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka	11
Vululami bya mahanyelo, Mbangu lowu baseke, Timfanelo ta vanhu hi ku angarhela	11
Mimbuyelo ya Dyondzo	12
Swikili swa le henhla ni vutivi bya hinkwavo	12
Ku va erivaleni na ku fikeleleka	14
Ndzinganiso wa swiya mahlweni ni nhlanganiso	14
Xivumbeko ni Tikhonsepte leti tirhisiweke eka Switatimendhe swa Dyondzo	16
Xana Mbuyelo wa Dyondzo i ncini?	16
Xana Switandati swa maasesele i ncini?	17
Xana hi kwihhi ku hambana eka Switandati swa maasesele ni mimbuyelo ya Dyondzo?	17
Minongoloko ya Dyondzo	18
Minongoloko ya Dyondzo hi ku ya hi feyisi	18
Swiletelo swa minongoloko ya Dyondzo	19
Mikarhi leyi aviweke	20
Maasesele	22

Xitifiketi xa Dyondzo ni Vuleteri bya Hinkwavo	22
Swiyenge swa Dyondzo: Tinhlamuselo ni Mimbuyelo	23
Tindzimi	23
Tinhlamuselo	23
Mimbuyelo	23
Matametiki	25
Tinhlamuselo	25
Mimbuyelo	25
Sayense ya Ntumbuluko	26
Tinhlamuselo	26
Mimbuyelo	26
Sayense ya swa vutomi	27
Tinhlamuselo	27
Mimbuyelo	27
Vutshila ni mfuwo	28
Tinhlamuselo	28
Mimbuyelo	28
Ndzhendzeleko wa vutomi	29
Tinhlamuselo	29
Mimbuyelo	29
Sayense ya swa Ikhonomi na Mafambisele	31
Tinhlamuselo	31
Mimbuyelo	31
Thekinoloji	32
Tinhlamuselo	32
Mimbuyelo	32

Ku humelela ka kharikhulamu ya rixaka i ntlhontlho lowu kulu swinene eka tiko rin'wana ni rin'wana. Hi ku angarhela, sisteme ya dyondzo ya hina ni kharikhulamu ya kona swi phofula ku titwa ka hina tani hi vaaka-tiko ni xivono xa leswaku hi ni mavonelo wahi ya xivumbeko lexintshwa xa ku navela ku humelela hi vana ni vadyondzi. Hi nhlawulo wa leswi swi nga kona eka kharikhulamu, lebyi i vuyimeri bya swihlawuriwa-nkulu ni vuehleketeri bya vunene bya leswi swi nga vuriwaka 'dyondzo yo saseka' eka levhele ya vundzeni.

Kharikhulamu leyi yi tsariwile hi vaaka-tiko va tsalela vaaka-tiko kulobye lava va rhandzaka hi ku hetiseka nsimeko ni maendlelo ya xidimokrasi. Laha hi katsa xivono xa hina xa mathicara ni vadyondzi lava va nga na ntivo-ndzingano ni swikili swo hambana-hambana, lava tekelaka enhlokweni ni ku xixima swa mbangu ni ku kota ku hlamula ni ku teka magoza ehenhla ka mintlhontlho leyo tala leyi tiko ra Afrika-Dzonga ri langutaneke na yona eka malembe-xidzana lawa.

Kambe hi fanele kuva ni ntiyiso wa leswi kharikhulamu yi nga kotaka ku swi fikelela ni leswi yi nga tsandzekaka ku swi fikelela. Dyondzo yo ka ndzingano ni vusweti byo pfumala swa ha ri swirha eka dyondzo ya laha tikweni, ku koka ku tika ka mindyangu ni vana va kona i swikombiso leswinene swa ku pfumala loku. Kharikhulamu leyi yi nga ha hlamuseriwa hi tindlela ni mavonelo yo hambana-hambana. Leswi hi faneleke ku swi tiva hileswaku hi ta yi antswisa (kharikhulamu), ni ku yi simeka hi vutlharhi ni vuswikoti lebyi hi nga na byona hinkwabyo. Hi ta tlhela nakambe hi vona leswaku hi endla hi matimba hinkwawo leswaku xivono lexi, xi fikeleriwa hi ku lulamisa swiphiqu leswi nga yimaka endleleni ya nhluvuko wa vudyondzisi no dyondza.

Ku fikelela swibumabumelo leswi boxiweke laha henhla, ku laveka ku ti yimisela lokukulu swinene ni vuhoxa-xandla bya hinkwavo lava tirhaka eka Ndzawulo ya Dyondzo. Hi lava ntirhisano ni nseketelo wa mfumo hi ntalo, vatswari, mathicara, vadyondzi ni hinkwavo vaaka-tiko hi ku angarhela. Ndzi ni tshembo ni ku pfumela leswaku Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka lexi antswisiweke xi ta angarhela miehleketo hinkwayo leyi nga ta tlakusa xiyimo xa ntwanano ni ntirhisano lowu.

PROFESA KADER ASMAL, MP
MINISTARA WA DYONDZO

Eka nhlengeletano yo hlawuleka ya komiti ya Tinhloko ta Tindzhawulo ta Dyondzo, hi siku ra 12 Ndzhati 1997, va bumabumerile ndzhundzhuluko wa *Mpfapfarhuto wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka eka Tigiredi ta R - 9*, leswaku Holobye a swi amukela. Swi yisiwile no amukeriwa eka Khansele ya Vaholobye va Dyondzo eka nhlengeletano ya vona ya 29 Ndzhati 1997, ti ri tidokumente ta tipholisi tinharhu to hambana, ta Feyisi ya Masungulo, Feyisi ya le Xikarhi na Feyisi ya le Henhla.

Kungu leri ra Mpfluxeto wa *Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka eka Tigiredi ta R - 9* ya le swikolweni, swi siva tidokumente hinkwato leti nga laha henhla. Swi hangalasiwile tanihi Mavonelo-angarhela, Swiyenge swa Dyondzo swanhungu, na dokumente ya xivumbeko xa minthwaso. Mavonelo-angarhela ya ta va hi xivumbeko xo ngenhisa ku ndlandlamukisiwa ka Minongonoko (tiprogiramu) ta Dyondzo. Mimbuyelo hinkwayo ya swiyenge swa dyondzo yi ta tirhisiwa eka Tiprogiramu ta Dyondzo, ku tiyisisa mfikelelo wa mimbuyelo ya swiyenge swa Dyondzo na switandati swa maasaselo leswi fambisanaka na yona, leswi ku pfumelelaniweke haswona etikweni hinkwaro.

Xitifiketi xa Dyondzo na Vuleteri swa Hinkwavo, xa vadyondzi va le xikolweni, xi ta va xi ri xo hetiseka xa nthwaso wa le xikolweni, lexi nkoka wa xona wu nga ta tiyisisiwa hi Nawu wa Afrika-Dzonga wo Lawula swa Mathwaselo (no 58 wa 1995). *Xi ta languteriwa no kambisisiwa* hi ku ya hi milawu ya Pholisi ya Dyondzo ya Rixaka .

Eka nhlengeletano ya vona ya 30 Mawuwani 2001, khansele ya Vaholobye ya Dyondzo yi pfumerile leswaku Mpfluxeto wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka, wu va na Tiprogirame ta Dyondzo tinharhu, eka Feyisi yo Sungula: Litheresi, Numeresi na swikili swa Vutomi.

Pholisi ya Maasaselo leyi nga kona sweswi, ya 23 N'wendzambahala 1998 (Gazete ya Mfumo 19640) ni pholisi ya Dyondzo ya Tindzimi ya 14 Mawuwani 1977, yi fanele ku hlayiwa xikan'we na kungu leri ra xitatimende, na swiphemu leswi faneleke swa Xitatimende xa Xiyenge xa Dyondzo xin'wana na xin'wana. Leswi vuriweke ro hetelela swi na swiletelo swa maasaselo, marhekhodelo, marhipotelo, kun'we na matirhiselo, na maavelo yo karhi, naswona swi kunguhatiwa ku va xiphemu xa Pholisi ya Maasaselo ya Rixaka.

Ku fikela hi lembe ra 2008, pholisi leyi lawulaka switifiketi yi ta tshamisa sweswo. Endzhaku ka sweswo Dyondzo yo Angarhela no Letela ya Switifiketi leyi katsiweke eka Xititimendhe lexi Pfluxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka yi ta sungula ku tirhisiwa.

Dyondzo yo Angarhela no Letela ya Switifiketi swo bohelela swa malembe xidyondzo swi hundzuka minthwaso ya swikolo leyi kongomisiweke eka mimbuyelo ya Dyondzo leyi fikeleriwaka hi Switandati swa maasesele ya Giredi 9.

MULAWURI-NKULU
THAMI MSELEKU

Mfumo wa xidemokrasi wa Afrika-Dzonga wu tekelele mikhuva ni tisisteme to ava hi ku nga ringani eka swa dyondzo. Ehansi ka mfumo wa xihlawuhlawu, Afrika-Dzonga ri vile ni khume-kaye wa tindzawulo ta swa dyondzo to hambana-hambana, ti aviwile hi ku landza muhlovo, ndhawu ni maehleketelovonele. Dyondzo ya muxaka lowu a yi lulamisa vana hi tindlela to hambana eka tindhawu to hambana leti a va languteriwa ku ya eka tona endzhaku ka tidyondzo ta vona, tani hi swa vutomi, swa ikhonomi na tipolotiki ehansi ka mfumo wa xihlawuhlawu. Ehansi ka ndzawulo yin'wana ni yin'wana, Kharikhulamu ya dyondzo leyi, yi vile ni xiave lexikulu eku tiyisiseni ka dyondzo yo kala ndzingano. Leswaku i yini kumbe njhani, a swi nga tekeriwi enhlokweni, kambe vana a va dyondzisiwa hi ku landza swilaveko swa tindhawu ta lomu va humaka kona.

Ku hundzuka ka Kharikhulamu eku sunguleni ka mfumo lowuntshwa wa Afrika-Dzonga, ku sungurile hi ku nghwetla endzhaku ka nhlawulo wa lembe ra 1994, loko Dyondzo ya Rixaka ni Foramu ya swa Vuleteri, va sungula tindlela ta maantswisele ya silabasi ni vuhangalasi bya tidyondzo. Xikongomelo xa maendlele lawa i ku lulamisa ni ku veka masungulo ya silabasinkulu ya rixaka. Ku tatisa eka vuhangalasi byo ringanisa ni ku tiyisisa silabasi leyintshwa, ya Kharikhulamu ya Foramu ya swa vuleteri na Dyondzo ya Rixaka va susile Silabasi ya Xihlawuhlawu, kutani va yi siva hi leyintshwa yo pfumala muvala ni xihlawuhlawu. Ku vile ro sungula ku va kharikhulamu yi hlanganeriwa hi miehleketo hi ku nyiketa vanhu va vulavula leswi va lavaka leswaku silabasi yi langutekisa xiswona. Kambe maendlele ya NETF a ya vanga wona, kumbe ku va ni miehleketo ya maantswisele ya maendlele ya Kharikhulamu.

Dokumente ya Dyondzo ya hi laha ku nga heriki ya Mpfapfarhuto wa Kharikhulamu ya Rixaka ya (1996) yi vile nchumu wo sungula lowukulu lowu endliweke hi mfumo lowuntshwa wo pfumala xihlawuhlawu wa Afrika-Dzonga. A yi leteriwa hi milawu yo huma eka Tsalwa ra Nkanerisano wa swa Dyondzo na Vuleteri. (1995), Nawu wa Mathwasiselo wa Afrika-Dzonga wa nomboro ya 58 (1995) na Nawu wa Pholisi ya Dyondzo ya Rixaka (nomboro ya 27 wa 1996). Ku ya hi Tsalwa ra mbhurisano, ku tshikeleriwa xidingo xo va ku va na ku hundzuluka ka matimba eka timhaka ta dyondzo ni vuleteri eAfrika-Dzonga, ku endlela ku veka swilo ematshan'weni ya swona, na ku cinca

madyondziselo ni madyondzelo eAfrika -Dzonga. Yi tlhele yi tshikelela xidingo xo suka eka maendlelo ya ntolovelolo ya swikongomelo, ku ya eka Dyondzo ya Mimbuyelo. Yi tlakuse xivono xa :

Tiko leri humeলেখকা, leri khomaneke hi ntiyiso, ra xidemokrasi na ku va ri phikizana ni matiko manwana ya misava lawa ya nga na vaaki lava va nga dyondzeka, va vutumbuluxi na vuxopaxopi, va hanyaka vutomi lebyi vuyerisaka, etikweni leri nga hava mpfilumpfilu na ringhohe

Nawu wa Pholisi ya Dyondzo ya Rixaka. (nomboro ya 27 ya 1996), wu tisile ku humeলেখকা eka switirhisiwa swo dizayina kharikhulamu, ku seketela maendlele ya dyondzo ya mimbuyelo:

Mimbuyelo yo Tlhontlha no Lungelelana ka Swiyenge (leyi nga vuya yi tiviwa hi ku i mimbuyelo yo tlhontlha no hluvukisa, leyi nga vumbiwa ro sungula hi Nawu wa SAQA wa 1995)

- ▶ Mimbuyelo yo kongoma
- ▶ Switatimendhe swa rhenji
- ▶ Swipimo swa maasaselo
- ▶ Swikombiso swa ku tirha
- ▶ Nkarhi wo tirha lowu pimiweke na nkarhi wo tipimela ku tirha
- ▶ Maasaselo ya minkarhi hinkwayo, ku rhekhoda na ku vika

Switirhisiwa swo engetela swo dizayina kharikhulamu swi vumbiwile eka malembe lama ya landzelaka, naswona swi katsa :

- ▶ Tioganayizara ta Feyisi
- ▶ Tioganayizara ta Nongonoko
- ▶ Swiyimo leswi languteriwaka swa ku tirha
- ▶ Minongonoko yo Dyondza

Hi Nhlangua 1997, Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka, xa tigiredi ta R-9 xi kongomisa, xi hangalasiwile ku ya hi xitiviso xa mfumo wa 1445. Pholisi ya mahlelelo eka Bandi ra Dyondzo ya Hinkwavo ni Vuleteri (GET), leri kongomisaka eka tigiredi ta R-9, na Dyondzo ya Lavakulu ya Masungulo na Vuleteri, yi tivisiwile hi N'wendzamhala 1998 (xinawana xa 19640). xi tivisiwile eswikolweni hi lembe ra 1998. Kharikhulamu 2005 na ku simekiwa ka yona swi hleriwile hi Komiti ya Holobye hi 2000. Xileriso xo hlela a xi kongomisa eka

xivumbeko na madizayinelo ya kharikhulamu na ku antswisiwa ka mathicara, ku letela na nhluvukiso, switirhisiwa swa dyondzo na ku tiyisisa kharikhulamu, na minkarhi yo simeka. Komiti yo langutisisa yo huma hi le ka hofisi ya Ministara wa Dyondzo yi nyikete xiviko xa yona hi siku ra 31 Mudyaxihi 2000.

Komiti yo hlela, hi yona yi bumabumeleke leswaku ku tiyisisiwa ka kharikhulamu swi dinga ku ololoxa swihlawulekisi swa madizayinelo na ku olovisa ririmi hi ku landza ku tumbuluxiwa ka Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka lexi cincaweke. Komiti yi yile emahlweni yi bumabumela leswaku Mpfuxeto wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka wu fanele ku hunguta swihlawulekisi swo dizayina swi suka eka nhungu swi ya eka nharhu: Mimbuyelo yo Dyondza yo ehleketsisa, na mimbuyelo yo dyondza yo hluvukisa, na swipimelo swa makambeleso. Wu fanele ku tlhela wu fambelanisa kharikhulamu na makambeleso. Ku ngetelela ku bumabumeriwile leswaku yi fanele ku tiyisiwa hi ku antswisiwa ka vuleteri na vutivi bya mathicara, matheryali lama seketelaka ku dyondza, na nseketelo wo huma eka tiprovinsi. Ku tlhele ku bumabumeriwa ku engeteriwa ka minkarhi yo simeka.

Hi khotavuxika 2000, Khansela ya va Ministara va Dyondzo yi pfumelelanile ni swibumabumelo swa Kharikhulamu. Hi Mawuwani 2000, Khabinete yi bohe leswi:

Maantswisele ya Xitatimendhe xa kharikhulamu ya Rixaka, lexi faneleke ku tirha hi ririmi ro olova no twala, hi ku landza swilaveko swa kharikhulamu, eka tilevhele na tifeyisi to hambana, ya fanele ku sunguriwa hi ku hatlisa. Xitatimendhe xa muxaka lowu xi fanele ku lulamisa swiphiso leswi nga kona eka Kharikhulamu, mayelana na ndhwalo lowu nga eka kharikhulamuku, na ku ya fanele ku nyika nhlamuselo yo twala ya mudyondzi loyi a tumbuluxi-waka, mayelana na vutivi, swikili, swa risima, ni mavonele - leswi languteri-waka eku heteleleni ka Bandhi ra Dyondzo ya Hinkwavo ni Vuleteri (GET).

Ku pfuxeta ka Kharikhulamu ya 2005 swi vile na mbuyelo wa ku mpfapfarhutiwa ka Mpfuxeto wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka. Mpfuxeto lowu wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka wu hangalasiwile ku ya hlela hi ntshungu hi siku ra 30 Mawuwani 2001. Wu pfuxetiwile ku ya hi miehleketo ya ntshungu hi 2001/2002.

Mavonelo lawa yo angarhela ya matimu ya Switatimendhe swa Swiyenge swo Dyondza swa nhungu, leswi nga xiphemu xa masungulo ya Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka eka Bandi ra Dyondzo ya Hinkwavo na vuleteri.

Hi le tlhelo, loko ntirho wa mpfuxeto lowu wa kharikhulamu wu ri karhi wu ya emahlweni. Loko Mpfuxeto wa xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu va pholisi, wu bakanyela etlhelo hinkwaswo switatimende swa pholisi ya kharikhulamu na makambeleo. Ku simekiwa ku pimiwe leswaku ku va hi 2004.

Vumbiwa, vumunhu, Ku aka hi Vuntshwa na kharikhulamu

---

*Vumbiwa, vumunhu, Ku aka hi
Vuntshwa na kharikhulamu*

Vumbiwa bya Riphabliki ya Afrika-Dzonga, 1996 (Act 108 of 1996) byi nyika masungulo ya mahundzuluxele ya kharikhulamu ni nhluvukiso eka Afrika-Dzonga wa namuntlha. Masungulo ya Vumbiwa ya vula leswaku swikongomelo swa vumbiwa i:

- ▶ Ku horisa timbanga ta xihlawuhlawa xa tolo ni ku tumbuluxa vumunhu lebyi simekeke timintsu eka swa xidimokrasi, nhlayiso wa nawu ni swa timfanelo ta vanhu.
- ▶ Ku antswisa swa vutomi eka vaaka-tiko hinkwavo, xikan'we-kan'we ni ku pfumelela ndlandlamuko wa vutivi eka n'wana un'wana ni un'wana.
- ▶ Ku veka masungulo ya dimokrasi ni vanhu vo pfuleka laha mfumu wu vekiweke/ku fambisiwa hi ku navela ka vanhu naswona n'wana un'wana ni un'wana u sirheleriwile hi nawu.
- ▶ Ku aka vun'we bya Afrika-Dzonga lontshwa wa xidimokrasi loyi a faneleke ku teka ndhawu ya yena ni vutshamo eka tiko.

Manifesto ya Swa Risima, Dyondzo na Xidemokrasi (Ndzawulo ya Dyondzo, 2001), yi kombisa swa risima swa khume swa le ka Vumbiwa. Hi leswi landzelaka:

- ▶ Xidemokrasi
- ▶ Vululami bya ku hanyisana ka vanhu na ndzingano
- ▶ Ku pfumala xihlawuhlawu xa rixaka, ni xihlawuhlawu xa rimbewu.
- ▶ Vumunhu(Human Dignity)
- ▶ Mahanyele ya tshunxeko
- ▶ Vutihlamuleri
- ▶ Ku xixima
- ▶ Ku fuma ka nawu
- ▶ Ku phahlelana mariyeta

Manifesto yi ya emahlweni yi humesa maqhingha ya 16 yo toloveta vantshwa va Afrika-Dzonga hi swa risima swa Vumbiwa. Maqhingha lawa ya tikombisa eka Mpfuxeto wa xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka, leswi swi katsa:

- ▶ Ku kondletela ntolovelo wa ku vulavurisana ni ku nghenelela exikolweni.
- ▶ Ku va Xikombiso; Ku tlakusa ku tinyiketa na vuswikoti exikarhi ka vadyondzisi.
- ▶ Tiyisisa leswaku muaka tiko un'wana na un'wana wa laha Afrika-Dzonga wa swi kota ku hlaya, ku tsala, ku hlayela na ku ehleketa.
- ▶ Ku hlenganisa klilasi na ntolovelo wa timfanelo ta vanhu.
- ▶ Ku endla ndhavuko na mfuwo swi va xiphemu xa kharikhulamu.
- ▶ Ku tlherisela dyondzo ya matimu eka kharikhulamu.
- ▶ Ku Dyondza hi mfuwo wa vanhu hi ku hambana hambana ka vona kun'we ni ku kholwa ka vona hi swa misava leswi endleke Afrika -Dzonga ava leswi anga xiswona namuntlha.
- ▶ Ku endla leswaku vundzimi-nyingi byi humelela.
- ▶ Ku tirhisa mintlangu ku vumba ku tirhisana ka vanhu, na ku kondletela ku akiwa ka rixaka exikolweni.
- ▶ Ku tiyisisa ku fikeleriwa ka swa dyondzo.
- ▶ Ku kondletela ku pfumaleka ka xihlawuhlawu exikolweni.
- ▶ Ku tshunxa vuswikoti bya vanhwana hambani va ri vafana.
- ▶ Ku lwa na HIV/AIDS na ku kondletela ntolovelo wa vutihlamuleri eka swa masangu na swa mahanyelo ya vanhu.
- ▶ Ku endla swikolo swi va tindhawu to hlayiseka ku dyondza no dyondzisa, hi ku tiyisisa nawu wa mafumele.
- ▶ Ku kondletela swa vumunhu na swa mbango.
- ▶ Ku kondletela moya wa vuaka-tiko lebyintshwa, kumbe ku tiyisisa vuaka tiko byo yelana.

Ntlhotlho wa mpfuxeto wa Xititimende xa Kharikhulamu ya Rixaka I ku xana swikongomelo na swa risima swa vululami bya mahanyelo ya vanhu, ndzinganiso na xidemokrasi swi nga hlanganisiwa eka kharikhulamu hinkwayo ke. Ntlakuso wa swa risima I swa nkoka, ku nga ri ntsena eka mhaka ya ku hluvuka ka vun'winyi, kambe na ku tiyisisa leswaku vutivi bya rixaka bya Afrika-Dzonga byi akiwa ehenhla ka swa risima leswi hambanaka na leswi a swi ri milawu ya dyondzo ya xihlawuhlauwu. Ku lemukisa exikarhi ka vadyondzi hinkwavo ni ku twisisa ka ku hambana ka mimfuwo, ku katsa ni ku pfumela ni ku tshembha eka swa misava leswi endleke Afrika Dzonga ava leswi anga xiswona namuntlha .

Muxaka wa Mudyondzi loyi a Languteriweke

Muxaka wa Mudyondzi loyi a Languteriweke

Ntlhotlho lowu kulu eka Xititimendhe lexi pfuxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka hi leswaku xana swikongomelo-nkulu swa kharikhulamu na nkoka wa swa vululami, ku ringanisa na xidemokrasi swi nga hlanganisiwa ku yini eka Kharikhulamu. Ntlakuso wa vumunhu i wa nkoka ku nga ri ntsena eka ku aka munhu ntsena, kambe ku endla ntiyisiso wa leswaku vutitivisi bya yena tani hi muaka-tiko wa afrika-Dzonga a simekiwa eka timfanelo ta vumunhu leti hambaneke swinene ni maendlele ya nkarhi lowu hundzeke wa xihlawuhlauwu hi ku kongomisa eka swa dyondzo.

Muxaka wa mudyondzi loyi a languteriwaka hi loyi a nga ta va a n'welerile hi swa risima a va na vutirheli bya vanhu, swi simekiwile eka nxiximo wa xidemokrasi, ndzinganiso, vumunhu, vutomi na vululami bya mahanyelo ya vanhu.

Xikongomelo xa kharikhulamu I ku tumbuluxa eka mudyondzi unwana na un'wana vuswikoti lebyi hetisekeke. Ku vumba mudyondzi wa vutomi hinkwabyo, loyi a nga na vutitshembi, na ku tiyimela, ku kota ku tsala no hlaya, vuhlayeri na swikili-nyingi, ntwela-vusiwana, na ku xixima mbangu na vuswikoti byo nghenelela eka swa mahanyelo ya vanhu tani hi muaka tiko wa tinghitsu na ku xopaxopa.

Muxaka wa mudyondzisi loyi a languteriweke

Muxaka wa mudyondzisi loyi a languteriweke

Vadyondzisi eka swiyenge hinkwaswo i vahoxi va swandla lavakulu eku hundzuluxeni ka xiyimo xa dyondzo eAfrika -Dzonga. Mathicara va ni xiphemu xa nkoa swinene lexi va faneleke ku xi tirha. Xitatimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka xi langutele mathicara lava nga thwasa, va va ni vuswikoti, ku tinyiketela no twela naswona va ri lava nga ta kota ku fambisana swin'we ni swilaveko swa milawu ni swinawana swa dyondzo swa 2000 (Gazete ya Mfumo ya nomboro ya 20844). Milawu leyi yi teka vadyondzisi tani hi vayima-xikarhi eka swa Dyondzo, vahundzuluxi ni vadizayini va minongoloko ya Dyondzo ni switirhisiwa, varhangeri, valawuri ni vamanajara, swikolara, valavisisi ni vatinyiketeri eka swa dyondzo, vaaka -ndhawu, vaaka -tiko na vafundhisi, vaasesi, ni lava tokoteleke swa swiyenge swa dyondzo kumbe vatokoteli va tifeiyisi.

Xivumbeko xa Kharikhulamu lexi Pfluxetiweke xa Rixaka Giredi R-9 (Swikolo)

Xivumbeko xa Kharikhulamu lexi Pfluxetiweke xa Rixaka Giredi R-9 (Swikolo)

Mpfluxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu katsa ni mavonele yo angarha, nhungu wa switatindhende swa xiyenge xa dyondzo

Ku na swiyenge swa Dyondzo swa nhungu eka xitatimendhe xa kharikhulamu ya rixaka. Xiyenge xa Dyondzo I xiphemu xa vutivi, swkili na swa risima, leswi nga na swihlawulekisi swo fana swoxe, na ku hlangana na swiphemu swin'wana, na Swiyenge swa Dyondzo swin'wana. Eka Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka, swiyenge swa Dyondzo hi leswi:

- ▶ Tindzimi
- ▶ Metse
- ▶ Sayense ya swa ntumbuluko

- ▶ Thekinoloji
- ▶ Sayense ya mahanyelo ya vanhu
- ▶ Mfuwo na ndhavuko
- ▶ Swa vutomi
- ▶ Sayense ya malawulelo ya ikhonomi.

Vuxaka exikarhi ka malungelo ya vanhu, mbango lowu hanyeke kahle na vululami bya mahanyelo ya vanhu byi kombisiwa eka Xitatimende xa Xiyenge xa Dyondzo xin'wana na xin'wana

Minsinya ya Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka

Minsinya ya Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka

Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wa swikolo (Giredi R-9) wu vumbiwile ehenhla ka xivono na swa risima swa Vumbiwa na Kharikhulamu 2005. Minsinya leyi yi katsa:

Minsinya ya Xitatimendhe lexi Pfluxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka

Minsinya ya Xitatimendhe lexi Pfluxetiweke xa Kharikhulamu xa Rixaka

Xitatimendhe lexi Pfluxetiweke xa Kharikhulamu ya Rixaka xa tigiredi ta R-9 (Swikolo) swi aka eka xivono ni vumunhu lebyi tshikileriwaka hi vumbiwa na kharikhulamu ya 2005. Swinawana leswi swi katsa:

Mahanyeke yo amukeleka, Mbangu lowu baseke, Timfanele ta Vumunhu ni Nkatsakanyo

Kharikhulamu yi ni nkoka swinene eku tumbuluxeni ka ndzemukiso wa vuxaka bya timfanelo ta vanhu ni mbangu, mahanyeke lamanene ni nkatsakanyo .

Mimbuyelo ya Dyondzo

Mimbuyelo ya Dyondzo

Mimbuyelo yo ehleketisisa na mimbuyelo yo hluvukisa, ku ya ehansi I nongonoko wa mimbuyelo leyi tekiweke eka Vumbiwa naswona yi kona ni le ka Xinawana xa South African Qualifications (1995) Yi hlamusela muxaka wa muaka-tiko loyi sisiteme ya dyondzo na vuleteri swi faneleke ku n'wi vumba. Mimbuyelo yo ehleketisisa yi langutela ku humesa vadyondzi lava nga ta kota ku:

- ▶ Vulavula leswi hetisekeke hi ku tirhisa swifaniso, metse ni swikili swa ririmi.
- ▶ Vona ni ku ololoxa swiphiko hi ku tirhisa vutumbuluxi ni swo ehleketisisa.
- ▶ Lulamisa na ku lawula migingiriko hi ndlela ya vutihlamuleri no hetiseka.
- ▶ Tirha ni van'wana vanhu hi xintlawa, xinyandza, mihlangano ni lomu vanhu va kumekaka kona.
- ▶ Hlengeleta, kendla minxopaxopo, ni ku xopaxopa hungu rin'wana ni rin'wana leri u hlanganaka na rona.
- ▶ Tirhisa sayense na thekinoloji hi tindlela ta xiyimo xa le henhla, ku komba vutihlamuleri eka swa mbangu ni swa rihanyu.
- ▶ Twisisa leswaku misava i nchumu wa tisisteme leti xakahatiweke.

Mbuyelo wa nhluvukiso wu kongomisiwile eka ku endla leswaku vana va kota ku:

Mbuyelo wa nhluvukiso wu kongomisiwile eka ku endla leswaku vana va kota ku:

- ▶ Humelerisa ni ku hangunuxa tindlela to hambana ta swa matshalatshala ni ku dyondza swinene-nene.
- ▶ Nghenelela tani hi muaka-tiko eka vutomi bya swa muganga, rixaka ni misava.
- ▶ Tekela enhlokweni swa ndhavuko, ni vululami ku katsakanya eka swo hanya ni vundzeni bya kona.
- ▶ Hangunuxa swa dyondzo ni swiyimo-nene swa ntirho.
- ▶ Hluvukisa vuswikoti bya swa mabindzu.

Mpfluxeto wa Xititimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu ringeta ku angarhela na ku tlakusa xivono xa vanhu ku katsa vaaka tiko hinkwavo, lava faneleke ku huma eka sisiteme ya swikolo swa hina.

Hi ku tirhisa Switatimende swa Swiyenge swo Dyondza, Mpfuxeto wa Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka wu lemuka swikongomelo na mimbuyelo, leswi faneleke ku fikeleriwa hi ku xakelana ka mimbuyelo ya dyondzo na swipimelo swa makambeleso. Mimbuyelo yo dyondza ya Xiyenge xa Dyondzo xin'wana na xin'wana yi ta nyikiwa edhaku nyana kwala ka ku angarela loku. Swipimelo swa makambeleso swi le ka Switatimende swa Xiyenge xa dyondzo leswi hangalasiweke eka xiengetelo xa mavonelo lama yo angarha.

Mimbuyelo na swipimelo swa makambeleso swi tshikelela dyondzo ya ku nghenelela leyi kongomisaka eka mudyondzi, na ku va na swa migingiriko. Yi siya ndhawu yo ringana ya vutumbuluxi hi tlhelo ra mudyondzisi, ku twisisa leswi a faneleke ku swi dyondzisa, na madyondziselo.

Vonelo ra Afrika-Dzonga ra dyondzo ya mimbuyelo ri kongomisa eka ku hlohlotela miehleketo ya vantshwa leswaku va kota ku nghenelela hi ku hetiseka eka swa ikhonomi ni mahanyelo ya vanhu. Yi na xikongomelo xo tiyisisa leswaku vadyondzi hinkwavo va hluvuka na ku fikelela vuswikoti bya vona byo hetiseka, na ku va va hlomisiwile ku va vadyondzi va vutomi hinkwabyo.

Swa Vanhu ni Vunene bya Mbangu, Timfanelo ta Vanhu ni Minkatsakanyo

Swa Vanhu ni Vunene bya Mbangu, Timfanelo ta Vanhu ni Minkatsakanyo

Kharikhulamu, yi nga va ni nkoka kun'we ni xiave eku tlakuseni ka swa timfanelo ta vanhu ni swa mahanyelo ni ku lulama ka mbangu. Eka matiko man'wana leswi swi endliwa hi ku landza tidyondzo, to fana ni sivhiki. Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka wu ringetile ku vona leswaku Switatimendhe swa Dyondzo hinkwaswo swi katsiwa na minsinya yo kendliwa kunene ku fana ni swa vanhu, ni swa vululami bya mbangu, hambi ti ri timfanelo ta vanhu ku ya hi tinhlamuselo ta Vumbiwa. Hi ku kongoma, Kharikhulamu yi ringeta ku va ni vuxiyaxiya bya timhaka ta vusweti, ku kala ndzingano, swa muvala, rimbewu, malembe, ku tsoniwa ni ku tsakela rimbewu ro karhi na mitlhontlho yo fana na HIV?AIDS.

Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu xa Rixaka xi teka maendlele ya nkatsakanyo yi ri mhaka ya manghenele hi ku kongomisa eka swilaveko swa mindzinganiso eka vadyondzi hinkwavo. Dyondzo yo hlawuleka, ya swa

vanhu, swa vutitwi bya xindzeni na vuhandle. Hi maendlele lawa vadyondzi va ta kuma xintshuxo xa leswi tumbuluxiweke, ni nhluvukiso wo kongona hi ku landza Minongoloko ya Dyondzo.

Swikili swa le henhla ni vutivi bya hinkwavo

Swikili swa le henhla ni vutivi bya hinkwavo

Mpfluxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu kongome eku antswiseni ka vutivi bya le henhla na swikili swa hinkwavo. Yi veka na ku tlakusa leswi vadyondzi va Afrika-Dzonga va nga swi fikelelaka. Vululami bya swa vanhu byi langutela leswaku swiyenge leswi eku sunguleni swi twisiweke ku vava, hi ku kandziyeriwa, hi ku pfumaleka ka vutivi ni swikili ku nga leswi swi faneleke ku langutisisiwa swinene eka vuhlomisi ni vuhavexerisi bya vutivi ni swikili swa ku hanya.

Wu swi endla hi ku andlala ku hlangana ka vutivi byintsongo na swikili leswi faneleke ku fikeleriwa hi vadyondzisi eka giredi yin'wana na yin'wana, na ku veka switandati swa le henhla leswi fikelekaka, eka Swiyenge hinkwaswo swa Dyondzo.

Ku va erivaleni na ku fikeleleka

Ku va erivaleni na ku fikeleleka

Mpfluxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu ni xikongomelo xa ku twarisa na ku fikeleleka eka swa dizayini na ririmi. Swihlawulekisi swimbirhi swo dizayina, mimbuyelo yo dyondza na swipimelo swa makambelelo-swi andlalela vadyondzi hinkwavo kahle swikongomelo ni mimbuyelo leswi va faneleke ku swi fikelela ku hundzela eka levhele leyi landzelaka ya sisiteme. Ku engetela, Mpfluxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu ta kumeka hi tindzimi hinkwato, ku katsa na ra mabofu ra breyili.

Ndzinganiso wa swiya-mahlweni ni nhlanganiso

Ndzinganiso wa swiya-mahlweni ni nhlanganiso

I swa nkoka leswaku kharikhulamu yi andlala hi ku yisa emahlweni, leswi languteriwaka, swo bohana, swo enta na swo anama, eka vadyondzi. Ku ya emahlweni ka tikhonsepte I theme leri tirhisiwaka ku hlamusela xihlawulekisi lexi xa kharikhulamu eka Mpfluxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka.

Swipimelo swa makambeleo swa Xitatimendhe xa Xiyenge xa Dyondzo xin'wana ni xin'wana xi kombisa vundzenihato bya marito ni ku ya emahlweni eka giredi yin'wana na yin'wana.

Hi le tlhelo, vadyondzi a va fanelanga ku tirha na swipimelo swa makambeleo swi ri swoxe. Ku fanele ku va na nhlango exikarhi ka swipimelo swa makambeleo na Swiyenge swa Dyondzo. Ndzingano exikarhi ka nhlango na le ndzeni, ku ya emahlweni ka xikhonsepte eka giredi yin'wana na yin'wana, mhakankulu eka kharikhulamu leyi.

Swiyenge swa Dyondzo

| *Swiyenge swa Dyondzo*

Ku ni nhungu wa Swiyenge swa Dyondzo eka Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka. Xiyenge xa Dyondzo i tshangava ra vutivi, swikili na nkoka wa dyondzo leyi Swi ni swihlawulekisi swo fana swoxe kun'we ni ku va ni vudyelwana ni matshangava man'wana ya vutivi ku katsa ni swiyenge swa dyondzo. Eka Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka, swiyenge swa dyondzo i:

- ▶ Tindzimi
- ▶ Metse/tinhlayo (mathematics)
- ▶ Sayense ya ntumbuluko
- ▶ Thekinoloji
- ▶ Sayense ya swa vanhu
- ▶ Sayense ya swa ntumbuluko
- ▶ Ndzetelo wa swa vutomi
- ▶ Sayense ya Malawulelo ya ikhonomi.

Xivumbeko ni tikhonsepte leti tirhisiweke eka Switatimendhe swa Swiyenge swa Dyondzo.

Xivumbeko ni tikhonsepte leti tirhisiweke eka Switatimendhe swa Swiyenge swa Dyondzo.

Xitatimendhe xin'wana na xin'wana xa dyondzo xi vumbiwile hi swiphemu swinharhu:

Manghenelo: Xiphemu lexi xi tivisa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka na Swiyenge swa Dyondzo hi ku kongomisa - swikongomelo swa yona swi katsa ni swihlawulekisi swo fana swoxe.

Xiphemu xo karhi eka mimbuyelo ya dyondzo ni switandati swo asesa: Leswi swi hlamusela swinene-nene swilaveko ni leswi swi languteriweke eka vadyondzi hi tigiredi eka masungulo (giredi R - 3), ya le xikarhi (giredi 4 - 6) ni ya le henhla (giredi 7 - 9) ya tifeyisi. Mimbuyelo ya dyondzo ni switandati swo asesa swi fanele ku voniwa tani hi vutivi bya nkoka, vumunhu na swikili leswaku swi katsiwa kun'we kambe swi nga vi hinkwaswo leswi swi dyondzisiwaka. Swi humelerisa hi swikombiso swa nkoka ku yisa emahlweni hi ku tirhisa tisisteme leti tunbuluxiweke ku suka eka Giredi 9 ni swilaveko.

Xiphemu xa maasesele: Eka xiphemu lexi ku hlamuseriwa minsinya ni swiletelo swo asesa ni swibumabumelo swo rhekhoda na mimbiko ya maasesele.

Nongoloko wa Rheferense: Xiphemu lexi hi xitalo xi katsa minkomiso, tiakronimi na dlosari.

Xana mbuyelo wa Dyondzo i ncini?

Xana mbuyelo wa Dyondzo i ncini?

Mbuyelo wa Dyondzo wu huma eka swo ehleketisisa ni mimbuyelo ya swa nhluvukiso. I swa nhlamuselo yo hetiseka ya swivutiso (vutivi, mahungu, swikili, mavonele ni vumunhu) vadyondzi va fanele ku vona ni ku kota ku endla mintirho leyinene eku heteleleni ka Bandi Ra Dyondzo na Vuleteri bya hinkwavo . Ntlawa wa Mimbuyelo ya Dyondzo yi fanele ku vona leswaku vuhlanganisi na ku ya emahlweni swi hundzuka nhluvukiso wa marito, swikili ni nkoka hi ku landza switandati swa maasesele. Mimbuyelo ya Dyondzo a yi hlamuseli hi ku koxometa vundzeni kumbe maendlele.

Xana Switandati swa Maasesele I ncini?

Xana Switandati swa Maasesele I ncini?

Switandati swa Maasesele swi hlamusela levhele leyi vadyondzi va faneleke ku kombisa hi ku hetiseka leswi va swi kumeke hi mpfuneto wa Mimbuyelo ya Dyondzo ni tindlela (vuenti ni vuanami) to kombisa mimbuyelo. I tigiredi hi ku kongoma ni ku kombisa hilaha ku yisa emahlweni ka marito ku humelelaka hakona eka swiyenge swa dyondzo. Ku kumeka eka swona vutivi, swikili ni nkoka lowu wu lavekaka ku kota ku humelela eka mimbuyelo ya dyondzo. Kambe a yi hlamuseli maendlele.

Switandati swa Maasesele swi hlamusela levhele leyi vadyondzi va faneleke ku kombisa hi ku hetiseka leswi va swi kumeke hi mpfuneto wa Mimbuyelo ya Dyondzo ni tindlela (vuenti ni vuanami) to kombisa mimbuyelo. I tigiredi hi ku kongoma ni ku kombisa hilaha ku yisa emahlweni ka marito ku jumelelaka hakona eka swiyenge swa dyondzo. Ku kumeka eka swona vutivi, swikili ni nkoka lowu wu lavekaka ku kota ku humelela eka mimbuyelo ya dyondzo. Kambe a yi hlamuseli maendlele.

Xana hi kwihhi ku hambana exikarhi ka Switandati swa Maasesele ni Mbuyelo wa Dyondzo?

Xana hi kwihhi ku hambana exikarhi ka Switandati swa Maasesele ni Mbuyelo wa Dyondzo?

Mimbuyelo ya Dyondzo yi hlamusela swinene-nene leswi vadyondzi va faneleke ku va xiswona na leswi va faneleke ku swi tiva na leswi va nga fanelangiki ku swi endla, loko switandati swa maasesele swi hlamusela levhele ya ndzinganeko, vuenti ni vuanami laha vutivi ni ku kota ku endla swi kombisiwaka eka vuswikoti byo karhi. Hi maendlele yo khomeka leswi swi vula leswaku mimbuyelo ya dyondzo yi nga endla leswaku mudyondzi a swi kota ku tirha eka swiyimo swo hambana. Leyi yi fanele ku va mhaka yo fana ku suka eka giredi yin'wana ni yin'wana.

Switandati swa maasesele swi hoxile xandla eka swa minthwaso. Mayelana na Dyondzo ya Hinkwavo ni Tindlela ta bandi ra Vuleteri, leswi swi vula Dyondzo ya Xitifikhethi ni Vuleteri bya Hinkwavo.

Mimbuyelo ya Dyondzo yi tala ku va yi nga kongomi, loko switandati swa maasesele swi tala ku va leswo kongoma hi xivumbeko. Hambiloko swi

kongoma hi nhlamuselo, swi nga ha va swo khuma kumbe swo anama. Muxaka wo anama wa switandati swa maasesele, hi wona wu tsakeriwaka no tekeriwa enhlokweni ku kota ku nyika mpfumelelo wa vukulukumba bya ma olovele eka xiyenge xa vadyondzisi eka ku nyika movonele ya vona hi nkarhi wo dyondzisa.

Switirhisiwa swo pfuneta eku dyondziseni ni minongonoko yo hluvukisa ya mathicara yi ta va ni xiave kun'we ni ku nyika nkoka eka ku nyika mavonele ni ku nyika mbulavulo eka Mimbuyelo ya Dyondzo ni Switandati swo Asesa.

Minongoloko yo Dyondza

Minongoloko yo Dyondza

Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wa tigiredi ta R-9 wu ta simekiwa eswikolweni hi ku tirhisa minongoloko yo Dyondza. Loko Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka wu kombisa tikhonsepte, swikili na swa risima hi giredi hi giredi, Minongoloko yo Dyondza yi kombisa xikopu xa migingiriko ya madyondzele na maasaselo, feyisi hi feyisi. Minongoloko yo Dyondza yi tlhela yi va na swikedulu leswi kombisaka rivilo na malongoloxelo ya migingiriko leyi, lembe na lembe, na swikombiso swa minkunguhato ya tidyondzo leyi nga simekiwaka nkarhi wun'wana na wun'wana loko swi fanerile. Nsinya-nkulu na swa risima swa Mpfuxeto wa Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka, wu tlhela wu va nsinya-nkulu wa minongoloko yo Dyondza.

Nhlangano wa Minongoloko yo Dyondza

Nhlangano wa Minongoloko yo Dyondza

Eka Feyisi ya Masungulo, ku ni minongoloko yo Dyondza minharhu: litheresi, Numeresi, na swikili swa vutomi.

Eka Feyisi ya le Xikarhi, Tindzimi na Metse swi tshama swi ri Minongonoko yo Dyondza yo hambana. Eka Swiyenge swin'wana swo Dyondza ,swikombelo mayelana na nhlangano swi Ndzhawulo ya Dyondzo ya Provhinsi fanele ku endliwa hi swikolo na/kumbe tidisitiriki, swi pfumeleriwa hi Ndzhawulo ya Dyondzo ya Provhinsi. Tiprovhinsi ta hari na matimba yo ndlandlamuxa swiboho swo anama swa tiprovhinsi swa ku hlanganisa eka Feyisi ya le Xikarhi.

Eka Feyisi ya le Henhla, ku ni minongoloko ya nhungu yo dyondza, yi simekiwile eka Swiyenge swa Dyondzo.

Vadyondzisi va ta va na vutihlamuleri byo ndlandlamuxa minongoloko. Ndzawulo Ya Dyondzo yi ta tisa swiletelo swa pholisi swo ndlandlamuxa minongoloko yo dyondza ku ya hi switatimendhe swa Swiyenge Swo Dyondza, ku endlela ku seketela maendlelo lawa. Tiprovhinsi ti ta engetela swiletelo swin'wana laha swi faneleke, leswaku swi ngenisa ku hambana.

Swiletelo swa minongoloko ya dyondzo

Swiletelo swa minongoloko ya dyondzo

Ku vona ku fikeleriwa ka swilaveko swa mfumo wa le xikarhi leswi vekiweke hi Xitatimendhe xa Kharikhulamuxa xa mfumo-xikarhi lexi pfuxetiweke, hi ku kongomisa eka minongoloko ya dyondzo leyinene, minongoloko leyi ya dyondzo yi ta ndlandlamuxiwa eka levhele ya rixaka hi ku leteriwa hi mpfampfarhuto wa swiletelo swoswoleswo. Pholisi ya Dyondzo ya Rixaka (1996, xiyenge xa 3 ndzimana ya 4) yi nyika Ministara wa Dyondzo matimba yo boha swin'wana na swi'wana tani hi swiletelo swa pholisi ya rixaka eka mapulanele ya minongoloko.

Swiletelo swa pholisi swi pfuna ku letela eka :

Swiletelo swa pholisi swi pfuna ku letela eka :

- ▶ Matimba, vulawuri na vuswikoti
- ▶ Vuleteri, ndlandlamuxo ni vukorhokeri.
- ▶ Swipfuno na mpfuneto
- ▶ Vupulani na vululamisi
- ▶ Maavele ya nkarhi
- ▶ Ku lulamisa leswi onhakeke, vukumeki na ndzingano wa swa dyondzo yo ringanela
- ▶ Ku landzelerisa na vuhlahluvi

Swiletelo leswi swi ta tirhisiwa hi ku kongomisa eka pholisi leyi nga kona ni vuleteri bya mpfampfarhuto Ku fana na maphepha-mbisi ya 6 ya swa dyondzo, pholisi ya dyondzo ya rixaka ya (1996), Nawu lowu lawulaka swikolo swa Afrika-Dzonga wa (1996) na Nawu wa Vutholi bya swa Dyondzo wa (1998). Swiletelo swa minongoloko ya dyondzo swi ta nyika mpfampfarhuto ku lulamisa swilaveko swo karhi leswi kongomaneke na dyondzo.

Minkarhi leyi aviweke

Minkarhi leyi aviweke

Hi ku ya hi xiyenge xa 4 xa nawu wa vuthori bya swa dyondzo, wa 1998, masiku ya xikolo lama nga nawini ya fanele ku va tiawara ta 7. Minkarhi yo dyondzisa ya vhiki ya 35 wa tiawara ya ta va hi ndlela leyi landzelaka:

Nkarhi lowu averiweke wa tifeysi eka dyondzo ya hinkwavo ya vuleteri bya bandhi hi lowu kombisiweke:

Feyisi	Giredi	Nkarhi
Feyisi yo Sungula	R, 1 na 2	22 wa tiawara na 30 wa timinete
	3	25 wa tiawara na 30 wa timinete
Feyisi ya le Xikarhi	4, 5 na 6	26 wa tiawara na 30 wa timinete
Feyisi ya le Henhla	7	26 wa tiawara na 30 wa timinete
	8 na 9	27 wa tiawara na 30 wa timinete

Nkarhi lowu aviweke wa nongoloko wa dyondzo eka Feyisi ya Masungulo:

Minongoloko Ya Dyondzo	Nkarhi (%)
Litheresi	40%
Nyumeresi	35%
Swikili swa vutomi	25%

Nkarhi lowu aviweke wa Minongoloko ya Dyondzo eka Feyisi ya le Xikarhi na ya le Henhla

Swiyenge Swa Dyondzo	Nkarhi (%)
Tindzimi	25%
Metse	18%
Sayense ya vutomi	13%
Sayense ya swa vanhu	12%
Thekinoloji	8%
EMS	8%
Ndzetelo wa swa mfuwo	8%
Vutshila ni mfuwo	8%

Swiletelo swa Mapulanele swi Nyikiwile eka Swiletelo swa Minongoloko ya Dyondzo ni Maasesele

Swiletelo swa Mapulanele swi Nyikiwile eka Swiletelo swa Minongoloko ya Dyondzo ni Maasesele

Xitatimendhe xo Pfluxetiwa xa Kharikhulamu ya Rixaka xi hlanganisa Kharikhulamu na pholisi ya maasesele endzeni ka Milawu ya Maasesele leyi nga eka (Gazete ya mfumo 19640 ya 1998). Swiletelo swa mathicara leswi yelanaka swa kumeka emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana xa Xitatimendhe xa dyondzo.

Dyondzo yo Angarhela na Xitifiketi xa Vuleteriwa

Dyondzo yo Angarhela na Xitifiketi xa Vuleteriwa

Hinkwaswo swo dyondzisa ni swa vuleteriwa ku sukela eka Giredi ya R ku fika eka 9 yi ni xiave eka muxaka wa xichudeni lexi languteriweke hikokwalaho ka nsusumeto lowu tisaka hi Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka . Maasesele ya tidyondzo ta muxaka lowu ya va kona nkarhi hinkwawo ku fikela khume ra malembe ra swa dyondzo naswona xitifiketi xa tidyondzo leti xi kumiwa eku heteleleni ka Giredi ya 9 loko vadyondzi va kotile ku fikelela swilaveko. Kutani va ta nyikiwa switifiketi hi va Dyondzo yo angarhela na Xitifiketi xa Vuleteriwa.

Dyondzo yo angarhela na Xitifiketi xa Vuleteri, bya dyondzo yo tlimbeleta a hi yona ya mpimo-ndzingano hi swa mapasele. Kambe i nkatsakanyo wa tidyondzo hinkwato leti endlaka leswaku mudyondzi a tikuma a hundzele eka xitandati lexi landzelaka hi ku leteriwa hi switandati swa maasesele.

Ku fikela elembeni ra 2008, pholisi ya switifiketi swa dyondzo yi ta va tano. Endzhaku ka sweswo, Dyondzo yo Angarhela na Xitifiketi xa Vuleteri, swi ta hlangana na Xitatimendhe xa Kharikhulamu ya Rixaka leyi Pfluxetiweke, ivi swi sungula ku tirhisiwa.

Swiyenge Swa Dyondzo: Tinhlamuselo ni Mimbuyelo ya Dyondzo

*Swiyenge Swa Dyondzo: Tinhlamuselo
ni Mimbuyelo ya Dyondzo*

Tindzimi

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Xitatimendhe xa swiyenge swa dyondzo swa tindzimi xi katsa leswi landzelaka:

- ▶ Tindzimi hinkwato ta ximfumo: Sepedi, Sesotho, Setswana, siSwati, Tshivenda, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhosa na isiZulu.
- ▶ Tindzimi leti nyikiweke mpfumelelo hi Pan South African Language Board(PanSALB) na va South African Certificate Authority(SAFCERT) tani hi Braile na South African Sign Language.

Eka tiko ra tindzimi-nyingi ku fana na Afrika Dzonga, i swa nkoka leswaku vadyondzi va tiva tindzimi leti nga riki ehansi ka timbirhi leswi hetisekeke va tlhela va kota ku vulavula na letin'wana tindzimi.

Xitatimendhe xa swiyenge swa dyondzo xa tindzimi xi landzelela maendlele ya nyandziso eka xiyimo xa tindzimi-nyingi :

- ▶ Vadyondzi hinkwavo va fanele ku dyondza ririmi ra manana kumbe ra le kaya va tlhandlekela hi rin'we ro engetela ri ri ra ximfumo.
- ▶ Vadyondzi va komba vuswikoti swinene eka ririmi ro engetela, loko va ri karhi va yisa emahlweni ku dyondza no antswisa vutivi eka ririmi ra vona.

Xitatimende xa swiyenge swa dyondzo xa tindzimi xi katsakanya hinkwato tindzimi ta ximfumo tani hi :

- ▶ Tindzimi ta le kaya
- ▶ Tindzimi to engetelela to sungula
- ▶ Tindzimi to engetelela ta vumbirhi

Tindzimi ta vadyondzi ta le kaya ti fanele ku tirhisiwa eku dyondziseni no letela lomu swi faneleke. Leyi i mhaka ya nkoka swinene ngopfu-ngopfu eka vana lava ha sungulaka tidyondzo ta vona eka Feyisi yo sungula laha vana va ha dyondzaka ku hlaya na ku tsala. Loko vana va fanele ku hundzela eka xiyenge lexi landzelaka,vupulani bya xiyimo xa le henhla mayelana na ririmi ra le kaya bya laveka swinene.

Mimbuyelo:

Mimbuyelo:

1. **Ku yingisa:** Mudyondzi u kota ku yingisa timhaka hi ndlela yo ti tsakela, ivi a kota ku hlamula hi ndlela yo kombeta vutlhari swinene hi ku landza xiyimo xin'wana na xin'wana .
2. **Ku vulavula:** Mudyondzi u kota ku vulavula hi ndlela yo komba vutitshembi, a hlamula hi ku landza swiyimo swa tindhawu.
3. **Ku hlaya ni ku hlayisisa:** Mudyondzi u kota ku hlaya ni ku hlayisisa mahungu hi ku twisisa a tlhela a tiphina hi swona, a hlamula hi ndlela yo komba vutlhari swinene hi ku kongomisa eka mfuwo ni swa vumunhu eka matsalwa.
4. **Ku tsala:** Mudyondzi u kota ku tsala matsalwa yo hambana-hambana,tani hi yo kongomisa eka timhaka ntsena kun'we ni yo ehleketelela.
5. **Ku ehleketa no ehleketisisa:** Mudyondzi u kota ku tirhisa ririmi eku ehleketeni no ehleketisisa a tirhisa vuxokoxoko lebyi a byi kumaka ku yisa emahlweni swa tidyondzo.
6. **Xivumbeko xa ririmi ni matirhisele ya rona:** Mudyondzi wa tiva no kota ku tirhisa ririmi eku xopaxopeni ka mimpfumawulo,marito ku tumbuluxa ni ku paluxa matsalwa.

Ku yingisela no vulavula, Ku hlaya no hlayisisa, ku tsala, Ku ehleketa no ehleketisisa ,na vutivi bya mimpfumawulo, marito, na ntivo-ririmi, hambiloko minchumu leyi yi hlamuseriwile hi ku avana eka mimbuyelo hi ku hambana ka yona ,eku heteleleni minchumu leyi kumbe swikatsa leswi swi fanela ku katsiwa ku vumba nchumu wun'we.

Matametiki

Nhlamuselo

| *Nhlamuselo*

Metse i migingiriko ya vanhu leyi katsaka ku xiyaxiyiwa, vuyimeri byo karhi, ku lavisisa tiphetheni ta matirhele, ku katsa ni vuxaka bya swo hlayela eka swa vutomi, hi ku endla sweswo maendlele lamantswa ya swa metse ya tumbuluka. Kunene metse wu tirhisa ririmi ra wona, leri katsaka tisimbolo, na nothexini, ku hlamusela swo hlayela jometriki na swa vuxaka bya tigrifu. Marito ya metse ya akelelana ehenhla ka yan'wana, hi ku tumbuluxa swivumbeko swo khomana.

Matematiki i xikumiwa xa ndzavisiso wa mimfuwo yo hambana, i nghingiriko lowu pfunaka eka xiyimo xa rihanyu, tipolitiki na swikongomelo swa ikhonomi na swiphiso. I ya nko ka naswona yi katsa mimfuwo hinkwayo

Mimbuyelo

| *Mimbuyelo*

1. **Tinomboro, Nhlayelo na Vuxaka:** Mudyondzi u kota ku tiva, ku hlamusela no yelanisa tinomboro na vuxaka bya tona no kota ku hlayela, kumbetela, khakhuleta no kambela hi vutlhari no titsheba eku ololoxeni ka swiphiso
2. **Tipatironi, Mintirho na Alijebra:** Mudyondzi u kota ku vona, ku hlamusela no fanisa tipatironi na vuxaka, no ololoxa swiphiso hi ku tirhisa ririmi na vutshila bya alijebra
3. **Xivandla na Xiyimo:** Mudyondzi u kota ku hlamusela no fanisa swihlawulekisi na vuxaka exikarhi ka swiyimo swa minchumu ya 2-D na 3-D eka swiletelo na swiyimo swo hambana
4. **Mpimo:** Mudyondzi u kota ku tirhisa tiyuniti ta mpimo leti faneleke, switirhisiwa na tifomula eka swiyimo swo hambana
5. **Ku hlengeleta Mahungu:** Mudyondzi u kota ku twisisa no kumbetela, xikan'we no hlamusela no kuma ku hambana loku nga kona.

Sayense ya Ntumbuluko

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Leswi namuntlha swi tiviwaka tanihi ‘Sayense’ swi tumbuluka eka mimfuwo ya Afrika, Arabu, Asian, Amerika na mimfuwo ya Yuropa. Swi lulamisiwile hi ku lava ku twisisa ntumbuluko hi ku wu xiyaxiya, ku wu lulamisa no ringeta miehleketo, laha swi heteleleke swi va xiphemu xa mfuwo wa tinxaka hinkwato. Swi tala ku tihlawulekisa hi ku nyika tinhlamuselo ta xiviri leti faneleke ku kamberiwa (*McGraw-Hill Concise Encyclopaedia of Science and Technology, 2nd Edition, p. 1647*)

Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Ntumbuluko xi na xikongomelo xo dyondzisa no dyondza eka mbangu lowu amukelaka leswaku vanhu va Afrika-Dzonga va na tindlela to hambana to dyondza na mavonele yo hambana lama nga na nkucetelo eka mfuwo. Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Ntumbuluko xi sungula eka mhaka yo va vadyondzi hinkwavo va fanele ku kuma dyondzo ya nkoka ya sayense. Dyondzo ya nkoka yi fanele ku simekiwa eka vadyondzi. Yi fanele ku pfuna vadyondzi ku twisisa vutivi bya sayense na timhaka ta mbangu na misava hinkwayo. Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Ntumbuluko xi na xikongomelo xo va masungulo lama vadyondzi va nga dyondzaka eka wona vutomi bya vona hinkwabyo.

Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Ntumbuluko xi tlakusa dyondzo ya sayense. Xi endla leswi hi ku pakanisa eka:

- ▶ Ku hlukisiwa no tirhisiwa ka maendlelo ya vutshila bya sayense eka swiyenge/swiyimo swo hambana
- ▶ Ku hlukisiwa no tirhisiwa ka vutivi bya sayense no twisisa
- ▶ Ku amukeriwa ka vuxaka na vutihlamuleri exikarhi ka sayense, vaaki na mbangu

Mimbuyelo

Mimbuyelo

1. **Mindzavisiso ya swa Sayense:** Vadyondzi va tirha hi ku titshemba eka ku hiseka ka vona ku tiva ntumbuluko wa vona; va lavisisa vuxaka no ololoxa swiphiso leswi nga kona eka sayense, Thekinoloji na swiyimo swa mbangu

2. **Ku Vumba Vutivi bya Sayense:** Vadyondzi va tiva, hlamusela no tirhisa vutivi bya sayense, thekinoloji na mbangu
3. **Sayense, Vaaki na Mbangu:** Vadyondzi va kota ku kombisa ku twisisa ka vona vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka sayense na Thekinoloji, vaaki swin'we na mbangu

Sayense ya swa Vutomi

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Sayense ya Mahanyeke yi dyondza vuxaka exikarhi ka vanhu, na le xikarhi ka vanhu na mbangu. Vuxaka lebyi bya hambana hi minkarhi na tindhawu. Byi tlhela nakambe byi kuceteriwa hi mahanyeke, tipolitiki, ikhonomi na swiyimo swa mbangu, na mahanyelo/minkoka, mavonele na leswi vanhu va kholwaka eka swona.

Tikhonsepte, vutshila na maendlelo ya matimu na ntivo-misava swi vumba swiphemu swa nkoka eka Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Mahanyeke. Dyondzo ya ta Mbangu na dyondzo ya timfanelo ta ximunhu i ta nkoka eka matimu na mbangu.

Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya Mahanyeke xi languta mhaka ya leswi dyondziwaka hi vadyondzi na leswaku va dyondza njhani, na ndlela leyi vadyondzi va kumaka vutivi hi yona. Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo yi khutaza vadyondzi ku vutisa no kuma tinhlamulo ta swivutiso hi vaaki na mbangu lowu va tshamaka eka wona.

Nhlamuselo leyi ya Xivandla xa Dyondzo yi na xikongomelo xo hlulukisa vaaki lava nga na vutivi, va xopaxopelaka no va ni vutihlamuleri lava kotaka ku nghenelela hi ndlela ya kahle eka mimfuwo ya vaaki vo hambana. Swi tlhela swi pfuna vadyondzi ku pfuneta eku hlulukiseni ka tiko ra kahle no va ni xidimokirasi.

Mimbuyelo

Mimbuyelo

Matimu

1. **Swivutiso swa Matimu:** Mudyondzi u kota ku tirhisa vutshila byo vutisa ku lavisisa timhaka ta khale na timhaka ta nkarhi wa sweswi

2. **Vutivi bya Matimu no Twisisa:** Mudyondzi u kota ku kombisa vutivi bya matimu swin'we no twisisa
3. **Tinhlamuselo ta Matimu:** Mudyondzi u kota ku hlamusela timhaka ta matimu

Ntivo-misava

1. **Swivutiso swa Ntivo-misava:** Mudyondzi u kota ku tirhisa vutshila byo lavisisa tikhonsepte ta ntivo-misava na mbangu swin'we na maendlelo
2. **Vutivi bya Ntivo-misava no Twisisa:** Mudyondzi u kota ku kombisa vutivi bya ntivo-misava na mbangu swin'we na ku twisisa
3. **Timhaka to Valanga:** Mudyondzi u kota ku endla swiboho leswi nga na vutivi hi timhaka ta mahanyele na mbangu xikan'we na swiphiso

Vutshila na Mfuwo

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya Vutshila na Mfuwo yi khumba timhaka to hlaya ta maendlelo ya vutshila na mfuwo wa Afrika-Dzonga. Vutshila na Mfuwo i swiphemu swa nkoka swa vutomi, leswi angarhelaka vukhonger, minchumu, vutlhari na timhaka ta ku titwa ka vanhu endzeni ka vaaki.

Mfuwo wu tihlamusela hi ku tirhisa vutshila na tindlela ta vutomi, tipatironi ta mahanyele, ndzhaka, vutivi na tindlela ta swikhohwa-kholwani. Mimfuwo ya hundzuka - yi nga va na matimu na swiyimo, no cinca, ngopfu-ngopfu loko yi hlangana na mimfuwo yin'wana.

Vonele ra mfuwo eka Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo lexi i ku khutaza vadyondzi ku:

- ▶ Ku hundzuka eka kuva vadya-ndzhaka va mfuwo lowu nga gingirikeki ku va vagingiriki eka wona
- ▶ Kombisa vuswikoti eka vutshila, maendlelo na swiendlo swa mfuwo
- ▶ Kombisa vuxaka exikarhi ka mintirho ya vutshila na mfuwo
- ▶ Ku twisisa swiyimo swa ntivo-misava, swa ikhonomi na mahanyele laha Vutshila na Mfuwo swi humelalaka kona
- ▶ Kombisa ku hlangana exikarhi ka endlelo ra mfuwo, matimba na ku tshikeleriwa ka mimfuwo
- ▶ Kambisisa makhombo ya nkarhi eka mfuwo na vutshila

- ▶ Ku twisisa ndlela leyi vutshila byi kombisaka, tlakusaka no hlohletela mfuwo ha kona.

Vonele ra vutshila eka Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo lexi ri sukela eka ntokoto wo enta lowu katsaka swivumbeko swo hambana swa vutshila endzeni ka swiyimo swa mimfuwo yo hambana ku ya eka vutivi byo enta na vutshila eka gireyidi ya 8 na gireyidi ya 9. Nkoka wa vutshila byo hambana na nkoka wa mintokoto yo dyondza swa amukeriwa. Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo yi ringeta ku tumbuluxa ku ringana exikarhi ka nhluvukiso wa vutivi bya vuxaka bya Vutshila na Mfuwo, na vutivi swin'we na vutshila byo hlawuleka eka xivumbeko xin'wana na xin'wana xa vutshila.

Mimbuyelo

Mimbuyelo

1. **Ku tumbuluxa, Hlamusela no Kombisa:** Mudyondzi u kota ku tumbuluxa, hlamusela, no kombisa/nyiketa ntirho hi xivumbeko xin'wana na xin'wana xa vutshila.
2. **Ku Kombisa:** Mudyondzi u kota ku kombisa hi ku xopaxopela hi maendlelo ya vutshila na mfuwo, swikumiwa na tindlela swa swiyimo swa nkarhi lowu nga hundza na nkarhi wa sweswi.
3. **Ku nghenelela no Tirhisana:** Mudyondzi u kota ku kombisa vutshila bya ntirhisano a ri yexe na ku nghenelela eka migingiriko ya ntlawa ya Vutshila na Mfuwo.
4. **Ku Hlamusela no Vulavurisana:** Mudyondzi u kota ku kambisisa no tirhisa tindlela to hambana to vulavurisana no hlamusela eka Vutshila na Mfuwo.

Ndzhendzeleko wa vutomi

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Khonsepe ya Swiletelo swa Vutomi yi angarhela nkoka wa leswi Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo yi ringetaka ku swi fikelela. Yi lawula no lulamisa vadyondzi hi vutomi na leswi nga va humelelaka. Swiletelo swa Vutomi swi dyondzisa vadyondzi hi nkoka wa vutomi na ku humelela eka vaaki lava cincaka no hundzuka hi ku hatlisa.

Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo yi hluvukisa vutshila, vutivi, mahanyele na mavonele lama nyikaka vadyondzi matimba yo endla swiboho leswi nga na vutivi no teka magoza lama faneleke hi mayelana na:

- ▶ Ku tlakusa Rihanyu
- ▶ Ku hluvukisa Mahanyele
- ▶ Ku tihluvukisa
- ▶ Ku hluvukisa miri no Famba
- ▶ Swiletelo swa ntirho

Tindhawu ta mpakaniso leti ta ntlhanu hinkwato ta Xivandla xa Dyondzo ya Swiletelo swa Vutomi ti vulavula hi timfanelo ta ximunhu na mbangu leti hlamuseriweke eka Vumbiwa.

Mimbuyelo

Mimbuyelo

1. **Ku tlakusa rihanyu:** Mudyondzi u kota ku endla swiboho leswi nga na vutivi hi mayelana na rihanyu ra yena, vaaki na mbangu
2. **Ku hluvukisiwa ka mahanyele:** Mudyondzi u kota ku kombisa ku twisisa na ku tiyimisela ka timfanelo ta vumbiwa na vutihlamuleri no tlhela a kombisa ku twisisa ku hambana loku nga kona eka mimfuwo na vugandzeri
3. **Ku tihluvukisa:** Mudyondzi u kota ku tirhisa vutshila bya vutomi lebyi a byi kumeke ku fikelela no ndlandlamuxa vuswikoti bya yena ku yimelana na mintlhontlho ya le misaveni
4. **Ku hluvukisiwa ka miri no Famba:** Mudyondzi u kota ku kombisa ku twisisa no nghenelela eka migingiriko leyi tlakusaka mafambeke na nhluvukiso wa miri/xivumbeko
5. **Swiletelo swa le ntirhweni:** Mudyondzi u kota ku endla swiboho leswi nga ni vutivi hi ku yisa emahlweni tidyondzo no hlawula mintirho.

Sayense ya swa Ikhonomi na Mafambiselo

Nhlamuselo

Nhlamuselo

Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya swa Ikhonomi na Mafambiselo yi katsa vulavisisi bya phurayivhete, bya vaaki kumbe ku tirhisiwa ka swipfuno swo hambana ku eneta swilaveko swa vanhu, laha hi tlhelo ku kombisiwaka kahle nkhumbo wo tirhisiwa ka swipfuno hi ndlela yo hamboloka eka mbangu na vanhu.

Kahle-kahle, Nhlamuselo ya Xivandla xa Dyondzo ya Sayense ya swa Ikhonomi na Mafambiselo yi tirhana na:

- ▶ Ntumbuluko, maendlelo na ku endliwa ka nhundzu na mintirho
- ▶ Ikhonomi ya Afrika-Dzonga na tisisiteme ta mahanyele ya vanhu ematikweni yo hambana
- ▶ Vuvekisi na mafambiselo ya timali na vutshila byo pulana, ku nga va eka xiyenge xa phurayivhete, vaaki kumbe vun'winyi bya mintlawa
- ▶ Vutshila bya mabindzu na vutivi lebyi lavekaka ku fambisa vutomi bya vanhu na mimbangu.

Mimbuyelo

Mimbuyelo

1. **Vutivi na Ntwisiso wa Ndzhendzheleko wa Ikhonomi:** Mudyondzi u kota ku kombisa vutivi na ntwisiso wa ndzhendzheleko wa ikhonomi eku lulamisa xiphiso xa swa ikhonomi
2. **Ku twisisa Ku hlayiseka ka Nkulo na Nhluvukiso:** Mudyondzi u kombisa ku twisisa ka ku hlayisiwa ka nkulo, ku akiwa hi vuntshwa na nhluvukiso, no kombisa hi ku xopaxopela maendlelo lama yelanaka
3. **Vutivi byo Fambisa, Tirhisa na Timali:** Mudyondzi u kombisa vutivi na vuswikoti byo tirhisa hi vutihlamuleri vutshila byo hambana byo fambisa, byo tirhisa na bya timali
4. **Vutivi na Vutshila bya Mabindzu:** Mudyondzi u kombisa vutivi bya mabindzu, vutshila na mavonele.

Thekinoloji

Nhlamuselo

| *Nhlamuselo*

Thekinoloji a yi ri kona na khale tanihi nghingiriko lowu eka wona vanhu va tirhisaka vutivi byo hambana, vutshila na swipfuno leswi nga kona ku kuma swintshunxo swa swiphiqo swa swilaveko swa vona swa masiku hinkwawo. Swin'wana swa swintshunxo leswi, swi nga va hi xivumbeko xa swikumiwa, kasi swin'wana swa swona swi katsa swikumiwa swo hambana leswi ku endla tisisiteme.

Vanhu va masiku lama va ha ri na swilaveko. Swintshunxo swa swiphiqo swa ha hlukisiwa hi misingiriko leyi katsaka vutivi, vutshila na swipfuno leswi nga kona. Hambisiwiritano, vutivi, vutshila na swipfuno leswi tirhisiwaka namuntlha swi hambanile hikwalaho ko hlukisiwa hi ku hatlisa ka thekinoloji. Vanhu va masiku lawa va hambana no kala va nga twisiseki. Timhaka ta swa Ikonomi na mbangu na mavonele yo hambana na mahanyeke swi fanele ku tekeriwa enhlokweni loko ku hlukisiwa swintshunxo swa swiphiqo swa thekinoloji. Leswi hi swona swi endlaka thekinoloji yi hlamuseriwa tanihi:

Ku tirhisiwa ka vutivi, vutshila na swipfuno ku fikelela swilaveko swa vanhu hi ku hlukisa swintshunxo swa swiphiqo leswi kotekaka kambe ku langutiwa timhaka ta mahanyeke na mbangu.

Mimbuyelo

| *Mimbuyelo*

1. **Maendlelo ya Thekinoloji na Vutshila:** Mudyondzi u kota ku tirhisa maendlelo ya thekinoloji na vutshila kahle na hi vutihlamuleri hi ku tirhisa mahungu lama faneleke na vuhlanganisi bya tithekinoloji.
2. **Vutivi bya swa Thekinoloji no Twisisa:** Mudyondzi u kota ku twisisa no tirhisa vutivi bya thekinoloji leyi faneleke kahle na hi ndlela ya vutihlamuleri
3. **Thekinoloji, Vaaki na Mbangu:** Mudyondzi u kota ku kombisa ku twisisa vuxaka lebyi nga kona exikarhi ka sayense, Thekinoloji, vaaki na mbangu hi ku famba ka nkarhi

